

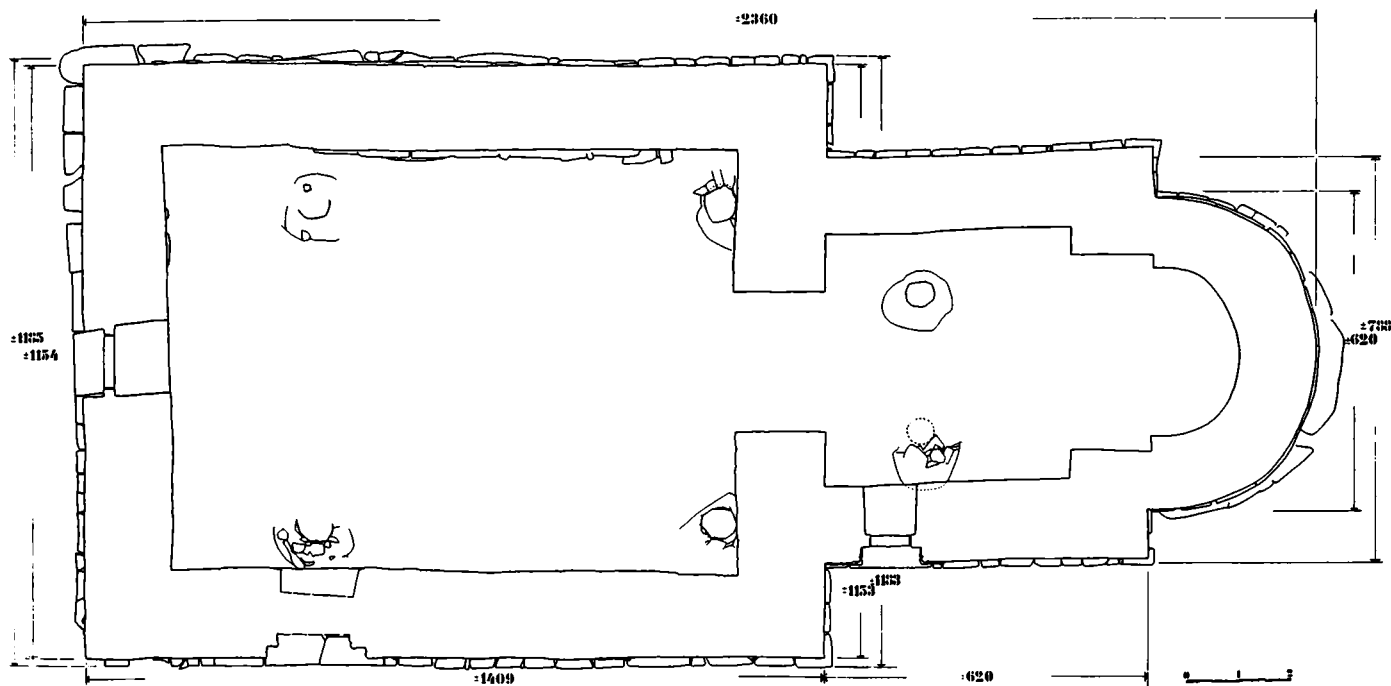
Fra tre- til stenkirke, Bø i Telemark

Af Jørgen H. Jensenius

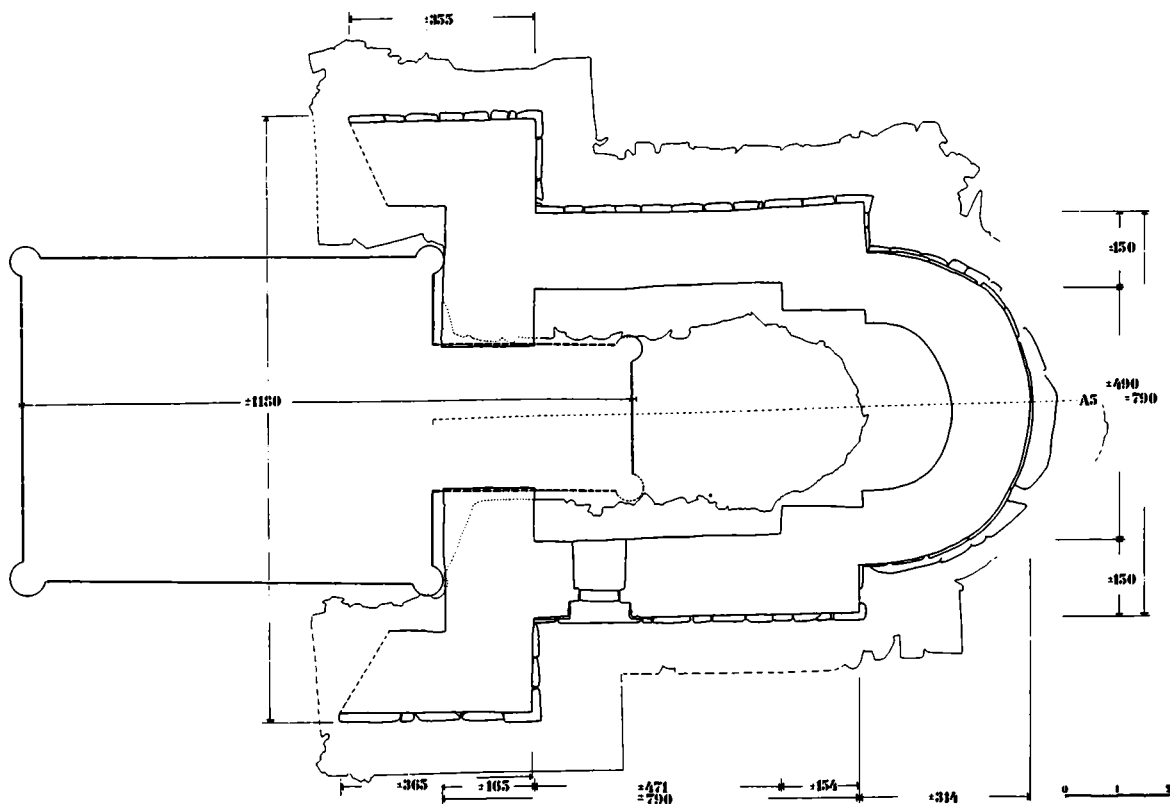
Med de siste års kirkebranner i Norge ser vi hvor for-
gjengelige særlig trekirkene er. Kirkene har alltid
vært utsatt for brannfare, ved bevisste ildspåsettelse,
uforsiktighet med åpen ild og lynnedslag. Dette var
én av grunnene til at man ønsket å bygge i sten i

middelalderen, selv om det var dyrere og noen ste-
der en fremmed byggetradisjon. Andre trekirker ble
revet fordi de ikke lenger var tidssvarende, de var i
dårlig forfatning, eller for små.

Kirken i Bø i Telemark ble arkeologisk undersøkt

Tegning 1. Plan av Bø kirke, med inntegnede stolpehull. Alle tegninger av J. H. Jensenius, Riksantikvaren, Oslo.

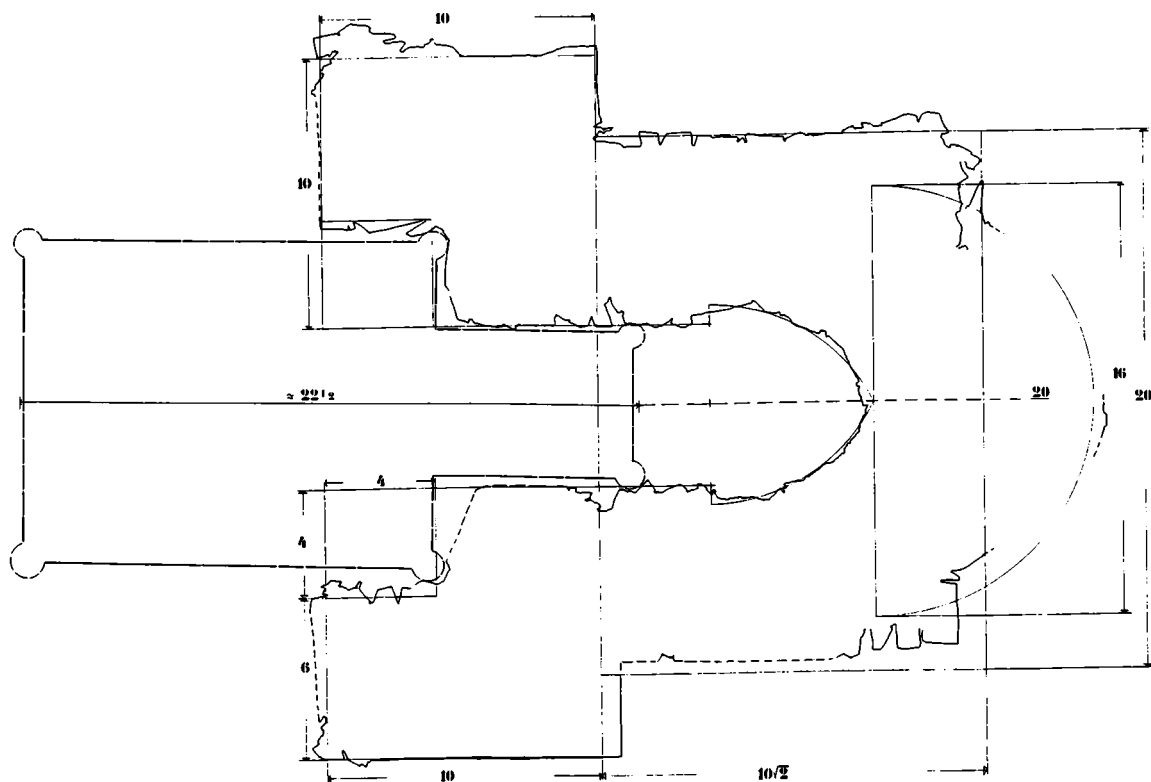

Tegning 2. Plan av første byggetrinn, med antatt omriss av trekirken, fundament og korets vegger av stenkirken.

av Riksantikvaren i 1985. Den analysen jeg skal legge frem bygger på resultatene av Dagfinn Skres undersøkelse.

Ved gravningen fant man klare spor etter fundamenteringen og byggingen av stenkirken, med minst to byggetrinn. I kirkens skip og kor ble det også avdekket spor etter stolpehull i stolpegroper fra det man antar har vært en eldre kirkebygning av tre, som vist på tegning 1. For de veggberende stolpene i kirken hadde man gravet seks groper. De fire hjør-

nestolpene i skipet og de to i koret ble deretter satt ned. Oppspadd masse ble fylt tilbake og sten var kilt ned langs stolpene som en skoning. Bygningen som ble reist etter trekirken var av sten. I denne kirkens sørvegg kan man se en ujevnhet i stenmuren fra korveggen og skrått nedover mot vest, noe som tyder på at det har vært et avbrekk i byggeprosessen. Dette i motsetning til byggingen av stavkirkene, der reisingen kan ha foregått i løpet av kort tid med ferdig til-lagete materialer. Man har i Bø ønsket en større kir-

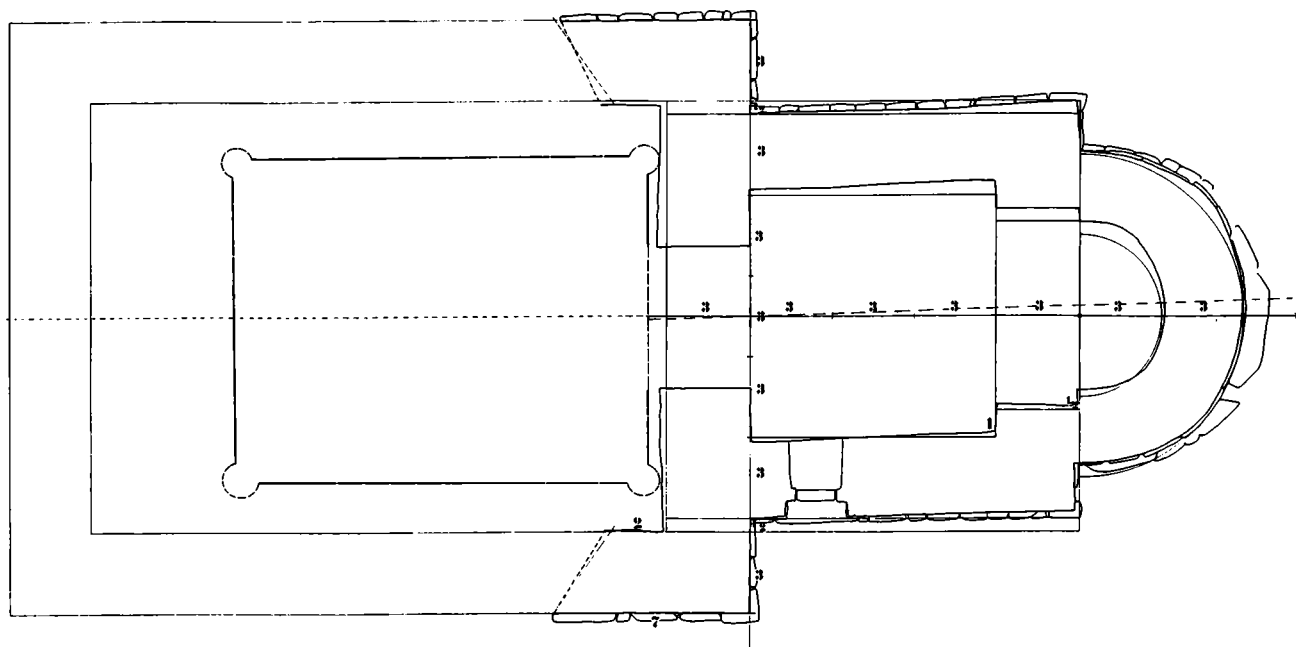

Tegning 3. Antatt omriss av trekirken og mulige forholdstall for stenkirkens fundament.

ke, en kirke i sten, en kirke på samme sted som den eldre, en kirke der man kunne bruke den eldre som avlastning under byggearbeidet. Byggerne har måttet ta hensyn til den daværende trekirken, grave og mure tett inntil uten å skade den.

Fundamentet for første byggetrinn er antageligvis anlagt under ett, som vist på *tegning 2*. Det ble gravet en ca. 1 m dyp grøft over en flate på ca. 120 m². Dette store fundamentet kan forklares ved at man måtte bygge på tidligere kirkegård med løsere jordmasser

og fordi terrenget skråner mot øst. Man har gravet så nær trekirken som mulig og lagt stenfundamentet inntil veggfluktene, stener i fundamentet er lagt slik at de former en del av korets to østlige stolpehull. Dessuten er korbuen uten fundament. Da det var tidspunktet for å grave og anlegge fundamentet her, sto enda koret i trekirken. Der vi kan se oversiden av fundamentet er det avrettet med flate heller, antagelig tenkt som en horisont. Fundamentet er planlagt sammen med veggfluktene. Siden fundamen-

Tegning 4. Antatt omriss av trekirken og mulig forholdssystem for hele stenkirken plan.

tet skal stabilisere veggene kunne man tenke seg at man bare har lagt til en viss avstand ut fra sokkelen, men det er også mulig at byggerne har forsøkt å få til enkle geometriske figurer som var lette å stikke ut før gravningen tok til.

Da fundamentet ble anlagt sto hele trekirken. Selv med de feil som ligger i å måle fundamentet idag, kan det se ut som om det har vært et ønske å bruke trekirkens mål i den videre planleggingen. Det planlagte skipets bredde kan derfor ha fått samme mål som den totale lengden av trekirkens skip og kor (11,8 m). Hvis man forutsetter at svillene i trekirken har vært felt inn i hjørnestolpene sentrert, vil man med en viss nøyaktighet kunne få et mål på stolpe-

kirkens lengde, selv om vi ikke kan si om byggerne har målt midt gjennom bygget, eller for eksempel i ytterkant av hjørnestolpene.

Koret i trekirken kan ha vært i bruk helt til korveggen i den nye stenkirken skulle mures. Det kan se ut som om koråpningen har samme bredde som trekirkens kor har hatt, og åpningen kan derfor i hvert fall delvis ha blitt murt mot treveggene. Etter å ha revet trekirkens kor, kan man på samme måte delvis ha murt korets vestvegg, selv om man ikke har kunnet komme til fra vestsiden for muring av innerlivet. Trekirkens tak har gått inn mot korveggen, og man må ha dekket eventuelle åpninger midlertidig. Samtidig kan man ha lagt på stenkorets tak, selv om man enda

Tegning 4 viser et mulig planleggingssystem for første byggetrinn. Koret danner et indre og ytre kvadrat med enkle forhold, der indre til ytre er 9:15 eller 3:5. Sokkelen i koret korresponderer med skipets indre murliv. Kanskje kan den litt forøkte bredden og de litt vinglete aksene skrive seg fra at byggeren ikke har hatt fri sikt ved utstikking og anlegg av første byggetrinn, og heller ikke kan ha målt skipets bredde før trekirkens skip ble revet.

Dendrokronologisk undersøkelse av takverket viste at taket over skipet kanskje er reist omkring 75 år etter taket over koret, såfremt det ikke ble brukt gamle materialer ved byggingen. Noen absolutt datering har vi ikke enda. Det kan altså ha gått tre til fire generasjoner fra byggestart for koret til skipet var reist. Fundamentgrøften for annet byggetrinn er en del smalere enn grøften for første. Kanten på fundamentgrøften er ujevn, og noen steder har den en annen retning enn murlivet, som vist på *tegning 1*. Ved overgangen mellom første og annet byggetrinn er retningen noe forandret på det ytre murlivet, særlig på kirkens nordside. Sokkelen er ujevn og med tynnere heller som avretting.

Tegning 5 viser en mulig tolkning av både første og annet byggetrinn. Forholdstallene er enkle, men det er ikke et sammenhengende rastersystem vi her står overfor, snarere en rekke additive forhold, både aritmetiske og geometriske. Det kan se ut som om byg-

gerne ønsket å reise en stenkirke som var »dobbelt så stor« som trekirken, uttrykt i dennes lengde langs den samme orienterte aksene. De har da valgt bredden på stenkirkens skip lik trekirkens lengde, noe som kan tilsi at stenkirkens totale lengde var fastsatt og synliggjort for byggerne av annet byggetrinn når de skulle ta til med utstikking og fundamentering. Denne lengden kan ha blitt lest ut av skipets bredde, siden treskipets kor ble revet under byggingen av første byggetrinn og lengden derfor ikke lenger var mulig å måle. Det ser ut som om de har planlagt og stukket ut med kvadrater. Byggherre og bygger har ønsket en kontinuitet, hele planleggingen har gått ut på å benytte mest mulig av den stående kirken så lenge som mulig. Byggerne tre til fire generasjoner senere har vært bundet av det allerede byggete, men kunne jo ha variert skipets lengde og høyde etter eget ønske. Allikevel ser det ut som om de har tenkt seg et forhold mellom skipets bredde og den totale lengde på skip, kor og apsis som 1:2. Skipet ble ikke større ved første byggetrinn. Om man ønsket en utvidelse av arealet i skipet måtte man i så fall vente noen generasjoner. Vi må derfor spørre om motivet for å reise en større stenkirke var for å fornye en nedslitt bygning, eller et ønske om å erstatte en trekirke med noe mindre brannfarlig, noe mer solid. Ved nybyggingen av stenkirken i Bø ser vi en vilje til kontinuitet, byggerne og byggherren har forholdt seg til den eldre trekirken som både var planlagt og utført på andre måter enn stenkirken måtte være.